

გერმანული ch გრაფემის ქართულად გადმოცემის
საკითხისათვის

სხვადასხვა ენის ორთოგრაფიიდან ცნობილია შემთხვევები, როდესაც ერთი და იგივე ბგერა სხვადასხვა შემთხვევაში სხვადასხვა ნიშნითაა გადმოცემული, ან, პირიქით, რამდენიმე სხვადასხვა ბგერა ერთი და იმავე ნიშნით გადმოიცემა. ამ უკანასკნელი შემთხვევის ერთ-ერთ ნიმუშს წარმოადგენს **ch** შეხამება გერმანულ ენაში.

გერმანულში **ch** გრაფემის ფონეტიკურმა რეალიზაციამ შეიძლება სამი სხვადასხვა ტრანსკრიფცია მოგვეცეს: **k**, **x** და **h**.

1. **k** თანხმოვნის გადმოცემა **ch** გრაფემით იშვიათია და ამ გზას ძირითადად მიმართავენ ბერძნული წარმომავლობის სიტყვებში: Charakter, Christ, Chaos, Chlor, Chronik¹ და სხვ.

ch გრაფემით **k** ბგერის ქართულად გადმოცემის საკითხი ამჟამად ჩვენი განხილვის საგანს არ შეადგენს.

2. გერმანული ენის ორთოგრაფიაში **ch** გრაფემით გადმოცემულია **x** ბგერა **a**, **o**, **u** ხმოვნებისა და **au** დიფთონგის შემდეგ. ეს წარმოთქმა „**ach-Laut**“-ის სახელწოდებითაა ცნობილი (Macht, Sprache, acht, noch, Epoche, auch, rauchen...).

ch შეხამების **x** ბგერად წარმოთქმა განხილულ უნდა იქნეს, როგორც ნაწილობრივი პროგრესული ასიმილაციის მაგალითი. უკანა რიგის ხმოვნებთან მეზობლობა (მათ შორის — **a**-სთანაც) იწვევს **x**-ს არტიკულაციას. Buch წარმოთქმის როგორც bu:x, განსხვავებით Bücher-ისაგან, სადაც ეს **ch** შეხამება **h**-დ წარმოითქმის: büh^{er}.

X ბგერა ნაპრალოვანი უკანაენისმიერი თანხმოვანია. მისი წარ-

¹ ამ სიტყვებში ბერძნული **χ** ქართულში **ქ**-ით გადმოიცემა (იხ. თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები, I. ტბ., 1970, გვ. 41).

О. И. Никитова, Фонетика немецкого языка, М., 1948, с. 55.

მთქმის დროს აქტიურია რბილი სსსა, რომელიც ენის უკანა ნაწილზე ეშვება და ნაპრალს წარმოშობს.

3. გერმანული ენის ორთოგრაფიაში **ch** გრაფემით გადმოცემულია აგრეთვე **ჭ** ბგერა და ამ წარმოთქმას „**ich-Laut**“-ს უწოდებენ. **Ch** წარმოითქმება **ჭ**-დ სხვადასხვა პოზიციაში: **e, i, eu, ü, l, m, n, r** ფონემების შემდეგ, **-chen** სუფიქსში და — იშვიათად — სიტყვის დასაწყისშიც (**ich, Gewicht, Blech, Gespräch, Köchin, Gerücht, reichen, Märchen, Milch, Mädchen, Fübchen, China, Chinese...**).

ეს ბგერაც (**ჭ**) ნაპრალთან თანხმოვნად ითვლება. ამ ბგერის არტიკულაციის ადგილი არის ხახა. ამიტომ გერმანული თანხმოვნების კლასიფიკაციისას ის ფარინგალთა ჯგუფში შეაქვთ.

x და **ჭ** ბგერები ერთი **ch** ფონემის ორ ნაირსახეობას წარმოადგენს.

რუსულ ენას არ მოეპოვება ბგერა, რომელიც „**ich-Laut**“-ს გადმოსცემს; ამიტომ რუსულში ამ ბგერას წარმოთქვამენ ან როგორც არაპალატალიზებულ **x**-ს (მაგალითად „**gesicht**“-ს კითხულობენ როგორც „**гезихт**“), ან წარმოთქვამენ პალატალიზებულ **x'**-ს, მაგრამ ის მაინც განსხვავდება გერმანული **h**-ისაგან — როგორც თავისი არტიკულაციით, ასევე წარმოთქმითაც. **h** შუაენისმიერი თანხმოვანია, **x'** კი — უკანაენისმიერი პალატალიზებული თანხმოვანი. **h** ბგერა ბევრად უფრო რბილია, ვიდრე რუსული **x'**. წერის დროს კი რუსულში როგორც „**ach-Laut**“-ი, ისე „**ich-Laut**“-ი გადმოიცემა **x** გრაფემით. რუსები ამბობენ და წერენ:

Генрих	Бехер
Ульбрихт	Брехт
Фихте	Вирхов
Шухардт	Дирихлет
Фейхтвангер	Эсмарх და სხვა.

რა ნდგომარეობაა ამ მხრივ ქართულში?

„**Ach-Laut**“-ისა და „**ich-Laut**“-ის ქართულად გადმოცემის საკითხი გერმანულ სახელ-გვარებსა და გეოგრაფიულ სახელებს, აგრეთვე, გერმანულიდან შემოსულ ინტერნაციონალიზმებს ეხება. როგორც ცნობილია, ეს სახელები ქართულში უპირატესად რუსული ენის მეშვეობით შემოდიოდა, უფრო იშვიათად კი — უშუალოდაც. რაკი რუსულში, როგორც **x**, ისე **ჭ** ერთი **x** გრაფემით გადმოიცემოდა, ქართულშიც დამკვიდრდა ორსავე შემთხვევაში **ხ** გრაფემით გადმო-

ცემის წესი და მყარი ტრადიციაც შეიქმნა ამ მხრივ. ქართულში გავრცელებულია:

შლაიხერი (და არა შლაიჰერი, გერმ. Schleicher).

ფიხტე (და არა ფიჰტე, გერმ. Fichte).

ულბრიხტი (და არა ულბრიჰტი, გერმ. Ulbricht).

ფოიხტვანგერი (და არა ფოიჰტვანგერი, გერმ. Feuchtwanger).

ბეხერი (და არა ბეჰერი, გერმ. Becher).

უკანასკნელ ხანებში ჩვენში შეინიშნება ცდები ქართული დაწერილობის ასეთი წესის გადასინჯვისა: თუ აქამდე, როგორც „**ach-Laut**“-იანი, ისე „**ich-Laut**“-იანი გერმანული სახელები ქართულში **ხ** გრაფემით გადმოიცემოდა, ახლა არის ცდები გერმანული წარმოთქმის შესაბამისი დაწერილობის შემოღებისა: „**ach-Laut**“-ის შემთხვევებს ისევ **ხ** გრაფემით გადმოსცემენ, ხოლო „**ich-Laut**“-ის შემთხვევებისათვის კი ჰაეს იყენებენ. მაშასადამე, გვხვდება გერმანულ მწერალ-მოლენაწეთა სახელ-გვარების ასეთი დაწერილობა:

ჰაინრიჰ ჰაინე

ვოლფგანგ ბორჰერტი

ერიჰ შარია რემარკი

ბერნჰარდ კელერმანი

ულრიჰ ბეჰერი

ჰაინრიჰ ბიოლი

გერჰარტ ჰაუბტმანი

ლიონ ფოიხტვანგერი და სხვ.

გეოგრაფიულ სახელთაგან: ციურიჰი, მიუნჰენი და სხვ.

საილუსტრაციო მაგალითები:

პირველ წიგნში თავი მოიყარეს გერჰარტ ჰაუბტმანმა, ჰაინრიჰ მანმა, თომას შანმა, შტეფან ცვაიგმა, ლიონ ფოიხტვანგერმა, ჰანს ფალადამ და ერიჰ შარია რემარკმა. მეორე წიგნში გაერთიანდებიან ჰერმან ჰესე, ბერნჰარდ კელერმანი, იაკობ ვასერმანი, კარლს კრაუზე, ფრანკ ვედეკინდი, ლეონჰარდ ფრანკი, ალფრედ დობლინი, ბრუნო ფრანკი, ერიჰ კესტნერი და კლაუს მანი.

მესამე წიგნი განიხილავს ვოლფგანგ ბორჰერტს, ჰაინრიჰ ბიოლს, ვოლფგანგ კოპენს, ჰანს ვერნერ რაჰტერს, კარლ ლუდვიგ ოპიცს, გერტ ლედიგს, გიუნთერ ვაიზერნბორნს, ფრიდრიჰ დიურენმატს, მაქს ფრისს, ჰანს ჰენი იანს და ულრიჰ ბეჰერს (ნ. კაკაბ., 1).

დასავლეთ გერმანულმა მწერალმა ერჰარტ კესტნერმა 1958 წელს ქალაქ კოლნის ლიტერატურული პრემიის მიღებისას განაცხადა (ნ. კაკაბ., 2).

3 თუმცა, როგორც კიტა ჩხენკელი აღნიშნავს, ქართულს არ გააჩნია რბილი „**ich-Laut**“-ის შესატყვისი ბგერა (როგორც გვაქვს გერმანულ სიტყვებში: (Küche, Eiche...)). იხ. K i t a T s c h é n k e l i, Einführung in die georgische Sprache, Band I, Amirani Verlag, Zürich (Switzerland), 1958, გვ. 54.

გერმარტ ჰაუპტმანი გერმანიის ერთ-ერთი ყველაზე ნაყოფიერი მწერალია (იქვე).

ლიონ ფოიხტვანგერი⁴ შემოქმედებითი მოღვაწეობა დრამატურგობითა და ლირიკოსობით დაიწყო (იქვე).

ერიხ მარია რემარკი ე. წ. „დაკარგული თაობის“ („verlorene Generation“) მწერალია (იქვე).

როგორც ვხედავთ, აქ მოყვანილ საილუსტრაციო მასალაში „ich-Laut“-ი ყველგან ჰაეითია გადმოცემული.

ამ ფორმების პარალელურად გვხვდება ასეთი დაწერილობებიც:

ერიხ მარია რემარკი
ლიონ ფოიხტვანგერი
ციურინი
ჰაინრიხ ჰაინე
ულრიხ ბეხერი და სხვ.

საილუსტრაციო მაგალითები:

ამ ასი წლის წინათ პარიზში გარდაიცვალა სახელმოხვეპილი მწერალი ჰაინრიხ ჰაინე (გ. ხავთ.).

ჰაინრიხ ჰაინეს შესანიშნავი ლექსების ქართულად გადმოცემას უთუოდ დიდი გულსიყუროთ მოეკიდება საბჭოთა მკითხველს (კ. გამს.).

ბერტოლდ ბრეხტის „კავკასიური ცარცის წრის“ ჯორჯანელებისეული თარგმანის ბოლოსიტყვაობაში ვკითხულობთ:

ბრეხტი დაკარგა არა მარტო გერმანიამ, არამედ მთელმა მოწინავე მსოფლიომ (ა. გელ.).

ამ წიგნის სატიტულო ფურცელზედაც ბრეხტი იკითხება (ჯორჯ.).

მაგრამ იმავე ჯორჯანელების მიერაა ნათარგმნი ერიხ მარია რემარკის „უამი სიცოცხლისა და უამი სიკვდილისა“. აქ ავტორის სახელი უკვე ერიხ ფორმითაა გადმოცემული. ასევეა ეს სახელი გადმოცემული ამ წიგნის წინასიტყვაობაში:

ერიხ მარია რემარკი ჩინებული დიაგნოსტიკოსია (ნ. კაკაბ., 8).

კ. გამსახტურდიას⁴ და გ. კარბელაშვილის⁵ თარგმანებში რემარკი ერიხ მარიალ არის მოხსენიებული.

ორი სხვადასხვა გერმანული გვარი, რომელთა ფუძის შემადგენელ ნაწილში ერთი და იგივე სიტყვა (Reich) შედის, ქართულად ორი

⁴ ერიხ მარია რემარკი, დასავლეთის ფრონტი უცვლელია, თარგმანი კ. გამსახტურდიასი, თბ., 1931.

⁵ ერიხ მარია რემარკი, სამი შეგობარი, თარგმანი გ. კარბელაშვილისა, ბათუმი, 1959.

სხვადასხვა ავტორის მიერ სხვადასხვაგვარადაა გადმოცემული. შდრ.: რაიხენბახი და რაიჰესბერგი⁶.

სწორედ ამ გარემოებითაა გამოწვეული **ch** გრაფემის ქართულად გადმოცემის ერთი საერთო წესის დადგენის აუცილებლობა. ამ საკითხს შეეხო ვ. ფურცელაძე⁷ თავის წერილში, რომლის დებულებები და დასკვნები ჩვენთვის სავსებით გასაზიარებელია. შეიძლება დაამატებითი არგუმენტაციითა და სათანადო მასალით შემაგრება აღნიშნული დებულებებისა.

უწინარეს ყოვლისა, ისმის კითხვა: რომელია ქართულისათვის უფრო ბუნებრივი და სწორი: **ხ** თუ **ჰ**?

განვიხილოთ **ჰ** ფონემა ქართულში.

კიტა ჩხენკელი წერს: ქართულ სიტყვებში **ჰ** იშვიათად გვხვდება. ქართველი ამ ბევრას **h**-ს გადმოსაცემად უმეტესად იყენებს უცხო სიტყვებში: ჰავა, ჰანგი, ჰორიზონტი⁸.

ქართული **ჰ** ბევრად უფრო სუსტია, ვიდრე გერმანული **h**. დღეს ქართულში სულ უფრო ნაკლებად გვხვდება ფშვინვიერშემართვიანი ხმოვნები, რაც გერმანული ენისათვის, პირიქით, მეტად დამახასიათებელია (Hase, Himmel, Hammer...).

ამ ვითარების ამსახველი უნდა იყოს ის ფაქტი, რომ სპირანტი **ჰ** ხმოვნების წინ ადვილად იკარგება ქართულში, ზოგჯერ — სრულიად უკვალოდ:

მაგ.:

ჰამბორი — ამბორი

ჰომი — ომი

ჰამბავი — ამბავი

ჰარამი — არამი

ჰაერი — აერი

ჰალალი — ალალი

და თუ გერმანულ „**ich-Laut**“-ით დაწყებულ სიტყვას ქართული **ჰ** ფონემით გადმოვცემთ, შეიძლება ეს **ჰ** ბოლოს და ბოლოს სულ დაიკარგოს და დაგვრჩეს:

იმზეე — ნაცვლად ხიმზეე-სი (გერმ. Chiemsee).

ემნიცი — ნაცვლად ხემნიცი-ისა (გერმ. Chemnitz).

⁶ ს. ავალიანი, ჰანს რაიხენბახის ფილოსოფია, თბ., 1961; რაიჰესბერგი, მუშათა კითხვა წარსულში და აწმყოში, ბათ., 1900, თარგმნა თ. კიკვაძემ.

⁷ ვ. ფურცელაძე, გერმანული **ch** გრაფემის გადმოცემა ქართულში, თსუ შრომები, 164, ენათმეცნიერება, თბ., 1975.

⁸ Kita Tschénkeli. დასახ. ნაშრომი, გვ. 56.

თუ გავიხსენებთ იმასაც, რომ ქართულში არ მოგვეპოვება არცერთი ფუძე, **ჰ-ზე** რომ ბოლოვდებოდეს (გარდა რამდენიმე შორისდებულისა: **ვაჰ, ეჰ, ვიჰ, ოჰ.**), მაშინ ადვილი წარმოსადგენია, რომ ქართულისათვის სუსტი **ჰ** უცხოური ენებიდან შემოსული საკუთარი და გეოგრაფიული სახელების ბოლოსაც დაიკარგოს და დაგვრჩეს:

ჰაინრი — ნაცვლად **ჰაინრიჰ**-ისა (გერმ. Heinrich).

ერი — ნაცვლად **ერიჰ**-ისა (გერმ. Erich).

ფრიდრი — ნაცვლად **ფრიდრიჰ**-ისა (გერმ. Friedrich).

ულრი — ნაცვლად **ულრიჰ**-ისა (გერმ. Ulrich).

ანალოგიური მდგომარეობა გვაქვს ბერძნულიდან გადმოსულ საკუთარ სახელებშიც. უკვე ძველ ქართულშივე შეინიშნებოდა ბერძნული **ჰ-ს** არგადმოცემის ტენდენცია:⁹

გვაქვს:

ელადა (და არა **ჰელადა**).

ერმი (და არა **ჰერმი**).

ეფესტოს (და არა **ჰეფესტოს**).

ელისპონტი (და არა **ჰელისპონტი**) და სხვ.

ა. შანიძის აზრით, **ჰ-ს** უფრო მწიგნობრული ხასიათი აქვს უცხო ენებიდან ნასესხებ სიტყვებში, როგორცაა **ჰარმონია, ჰეგემონია, ჰიპოთეზა, ჰორიზონტი, ჰიდროსადგური...**¹⁰

ეს გასათვალისწინებელი გარემოებაც რომ არ იყოს, ისიც საკმარისია, რომ **ch**, იქნება ის „**ach-Laut**“-ი თუ „**ich-Laut**“-ი, გერმანული ენის ფონეტიკაში ერთ ფონემად ითვლება. **x** და **ç** ორ ენობრივ ერთეულს კი არ წარმოადგენს, არამედ მხოლოდ ერთი ფონემის ორ, პოზიციურად შეპირობებულ ვარიანტს, რომლებიც ერთი **ch** გრაფემით გადმოიცემა¹¹. თუ **ç** ბგერას ჩავსვამთ მარცვლის ბოლო პოზიციაში უშუალოდ უკანასკნელი ხმოვნის შემდეგ, **x-ს** კი — მარცვლის იმ მდგომარეობაში, სადაც **ç** იხმარება, დავინახავთ, რომ ამ ექსპერიმენტულ ცვლას არასდროს არ მოჰყვება შედეგად მნიშვნელობის ცვლა¹².

⁹ თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები, I, თბ., 1970, გვ. 43.

¹⁰ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I, თბ., 1973, გვ. 25.

¹¹ K. D u d e n, Grammatik der deutschen Gegenwartssprache, Leningrad, 1962, გვ. 26—27.

¹² L. H y e m s l e v, Neue Wege der Experimentalphonetik, Phonometrie, Allgemeine Theorie, Zweiter Teil, New York, 1968, გვ. 115—116.

ერთი უცხოური ფონემის ორი ნაირსახეობის ვადმოცემა სხვადასხვა ქართული ფონემით კი მიზანშეუწონელია. **ხ** ბგერა ქართულში მიჩნეულია უკანაენისმიერ (ველარ) ნაპარალოვან ბგერად, **ჰ** კი — ხორხისმიერ (ლარინგალურ) ნაპარალოვან ბგერად¹³.

მხედველობაშია მისაღები შემდეგი გარემოებაც: გერმანულ ენაში **ch** ფონემის გვერდით არსებობს **h** ფონემაც (Halle, Hanlurg, Harz, Heidelberg, Hessen, Mannheim, Heine...), ეს **h** ფონემა და გრაფემა ქართულში **ჰ** ფონემითა და გრაფემით ვადმოიცემა. ვამბობთ და ვწერთ: ჰალე, ჰამბურგი, ჰარცი, ჰაიდელბერგი, ჰაინე, ჰენენი, მანჰაიმი. როგორც ვხედავთ, ქართულ **ჰ**-ს თავისი ფუნქცია აქვს და მისი გამოყენება **ch** ფონემის ვადმოსაცემად ზედმეტი ხდება.

მაშასადამე:

1. გერმანულ ენაში **x** და **ç** ერთი ფონემის ორ, პოზიციურად შეპირობებულ ნაირსახეობას წარმოადგენს და არ შეიძლება მათს განსხვავებულ წარმოთქმაზე დაყრდნობა;

2. ქართულში **ჰ** ბგერა მეტად სუსტია და, ამას გარდა, ქართულ **ჰ** გრაფემა გერმანული **h** გრაფემის ვადმოსაცემად გამოიყენება;

3. გერმანული სახელ-გვარები და გეოგრაფიული სახელები ქართულში უპირატესად რუსულის გზით შემოდითა, სადაც **ch** ფონემის ორივე ნაირსახეობა რუსული **x** გრაფემით ვადმოიცემოდა. ამ გარემოებამ ქართულში დაამკვიდრა ორსავე შემთხვევაში **ხ** გრაფემით ვადმოცემის მყარი ტრადიცია.

ზემოთქმულის საფუძველზე მიზანშეუწონელია ვატარდეს გერმანული **ch** გრაფემის ქართულად ვადმოცემის შემდეგი წესი:

გერმანული ენიდან შემოსულ პირთა და გეოგრაფიულ სახელებში, აგრეთვე, ამავე წარმოშობის საერთაშორისო სიტყვებში, **ch** გრაფემა (სულერთია, **x** იქნება იგი ფონეტიკურად, თუ **ç**) ქართულში ვადმოიცეს **ხ** გრაფემით.

ამგვარად, ქართულად გვექნება:

აიზენახი	კორბახი	ლაიხჰარტი	როიხლონი
ალბრეხტი	დახაუ	ლაუხჰამერი	ულბრიხტი
არხორნი	დირიხლეტი	ლიხენხტი	ულრიხი
ახენი	დიტრიხი	ლიხტენშტაინი	ფილახი
ბახი	ერიხი	მულანხტონი	ფილხენერი
ბეხერი	ერხარტი	მეტერნიხი	ფიხტე
ბოხუმი	ესმარხი	მიუნენი	ფოიერბახი

¹³ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I, თბ., 1973, გვ. 15.

ბორხერტი	ეშენბანი	მიუნჰაუზენი	ფოიხტგანგერი
ბრეხტი	ვილიხი	ნახტიგალი	ფრიდრიხი
ბუხენკალდი	ვირხოვი	ოფენბანი	ფუხტელგებირგე
ბუხვიცი	ზალკახი	პუხტა	შლაიხერი
ბუხნერი	კირხერი	რაიხენბანი	შტაინახი
ბუხპოლცი	კნოხე	რაიხერი	შუმახერი
გერხარტი	კოხი	რაიხსტაგი	შუხარტი
გლაუხაუ	კოხერი	რიხტერი	ციუოიხი
			ჰაინრიხი
			ჰოხსტი
			ჰუხი და სხვ.
